
ΠΡΟΛΟΓΟΣ

**ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΓΛΩΣΣΑ,
ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ**

Σ' όλη της τη γνωστή ιστορία η ελληνική γλώσσα —όπως κι όλες οι φυσικές γλώσσες που έχουν μελετηθεί από την εθνογραφική επιστήμη— ήταν και είναι, όπως θα 'λεγε ο Wittgenstein, «σε τέλεια λογική τάξη». [...] Η γλώσσα εν γένει, στην καθημερινή της λειτουργία στα πλαίσια μιας ανθρώπινης κοινωνίας, μπορεί να είναι —και συχνά είναι— μεταφυσικά πολύ πιο διορατική και προηγμένη από τη σκέψη των πιο οξυδερκών φιλοσόφων της ίδιας κοινωνίας.

Αλέξανδρος-Φοίβος Δ. Μουρελάτος

Η μελέτη αυτή επιχειρεί να προσδιορίσει τις *γλωσσικές ιδεολογίες* μέσω ενός ορισμού των *ιδεολογιών εν γένει*: επιχειρεί δηλαδή να ορίσει τα επιμέρους μέσω του γενικού.

Σκοπός της είναι η παρουσίαση εκείνων των πολύ *γενικών αρχών* που θα επέτρεπαν στον καθένα να διεξέλθει τη σχετική με τις ιδεολογίες και τη γλώσσα βιβλιογραφία επιχειρώντας τη σύνθεση που ταιριάζει στα επιστημονικά ενδιαφέροντα και στην κλίση του.

Οι αρχές αυτές είναι μόλις δύο, και διεκδικώ μόνο την πρωτοτυπία της αναγνώρισης και του συνδυασμού τους. Και οι δύο φέρουν τα ονόματα των εισηγητών τους.

Η πρώτη ονομάζεται «αρχή του [Ρολάν] Μπαρτ» και ορίζει στη γενικότητά της τη σημειωτική φύση των ιδεολογιών. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, οι ιδεολογίες είναι σημειωτικά συστήματα *δεύτερου βαθμού*, τα οποία δεν σημαίνουν όπως οι γλώσσες, αλλά *υπο-* ή *επι-*σημαίνουν *μέσω* της γλώσσας (ή και μέσω άλλων σημειωτικών κωδίκων). Δεν σημαίνουν, υποσημαίνουν: δεν εννοούν, υπονοούν.

Η δεύτερη αρχή ονομάζεται «αρχή του [Μάικλ] Σίλβερστιν» και ορίζει με πολύ γενικό τρόπο μια πολύ ειδική εφαρμογή της αρχής του Μπαρτ. Όπως κάθε ιδεολογία, οι γλωσσικές ιδεολογίες είναι σημειωτικά συστήματα *δεύτερου βαθμού*: επιπλέον, σύμφωνα με την αρχή

του Σίλβερστιν, είναι συστήματα *μεταγλωσσικά*, δηλαδή συστήματα των οποίων η αναφορά ή το ενδιαφέρον στρέφεται κυρίως προς τα σημειωτικά συστήματα πρώτου βαθμού, δηλαδή προς τις γλώσσες.

Οι δύο αρχές επιβάλλουν την ακόλουθη διάταξη: Το δεύτερο κεφάλαιο, το οποίο μπορεί να διαβαστεί πρώτο, παρουσιάζει την αρχή του Μπαρτ, ορισμένα πορίσματά της, καθώς και πιθανούς περιορισμούς στην πολύ γενική αυτή αρχή. Μεγάλο μέρος του δεύτερου κεφαλαίου αφιερώνεται στην προσπάθεια να περιγραφούν οι *λειτουργίες* που επιτελεί η σημείωση σε δεύτερο βαθμό και οι *τρόποι* της· δεν γίνεται πάντως προσπάθεια να χαρτογραφηθούν οι *μη γλωσσικές* ιδεολογίες (πολιτικές, ρατσιστικές, σεξιστικές κ.ά.) και τα μη γλωσσικά *θέματα* γύρω από τα οποία επιχειρείται η σημείωση σε δεύτερο βαθμό.

Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει την αρχή του Σίλβερστιν ως περιορισμό στην αρχή του Μπαρτ. Μέσω του περιορισμού αυτού ορίζονται οι γλωσσικές ιδεολογίες. Αν οι ιδεολογίες είναι σημειωτικά συστήματα δεύτερου βαθμού και εάν, επιπλέον, η σημαντικότερη λειτουργία σε δεύτερο βαθμό είναι η μεταγλωσσική, τότε οι γλωσσικές ιδεολογίες, ως μεταγλωσσικά συστήματα, είναι ιδεολογίες *par excellence*. Αυτό είναι το συμπέρασμα του κεφαλαίου, ίσως και του βιβλίου.

Το πρώτο κεφάλαιο παρέχει τα απαραίτητα *ιστορικά προλεγόμενα* στα επόμενα δύο, και μπορεί να διαβαστεί τελευταίο ή αυτόνομα. Εξηγείται εκεί πώς η ίδια η μελέτη ζυγίζει τον εαυτό της και διακινδυνεύει τον αυτοπροσδιορισμό της. Η μελέτη τοποθετείται στο διάμεσο δύο επιβλητικών και ανταγωνιστικών θεωρήσεων της ιδεολογίας. Η μία: το αρχικό, περιγραφικό, συνθετικό υπόδειγμα που επεξεργάστηκαν οι Γάλλοι *idéologues* από τους οποίους και γεννήθηκε η έννοια της ιδεολογίας· και η άλλη: το μεταγενέστερο, κριτικό και αναλυτικό υπόδειγμα που συγκροτείται ταυτόχρονα με την αποδόμηση ή και τη μερική καταστροφή της *ιδεολογίας*. Εναρκτήρια στιγμή αυτού του δεύτερου υποδείματος είναι, κατά τη γνώμη μου, η *Κριτική της γερμανικής ιδεολογίας* των Μαρξ-Ένγκελς.

Η μελέτη αυτών των δύο «πρώτων στιγμών» αποκαλύπτει πώς η έννοια της ιδεολογίας αλλάζει παράλληλα με την κριτική που ασκεί και της ασκείται. Από υποκείμενο της κριτικής η ιδεολογία γίνεται αντικείμενό της. Δεν μπορούμε πια να εγκατασταθούμε στη βολική θέση που θα εξασφάλιζε η περιγραφική θεώρηση. Δεν πιστεύουμε σε μια Γενική Επιστήμη των Ιδεών, σε μια Γενική Ιδεολογία ικανή να περιγράψει και να ταξινομεί κάθε ιδέα και κάθε ιδεολογία. Η επιθυμία του Ντεστύτ ντε Τρασύ και των ομοϊδεατών του να θεμελιώσουν τη Γενική Επιστήμη των Ιδεών δεν πραγματοποιήθηκε. Ούτε όμως μπορούμε σήμερα να υιοθετούμε κριτική στάση προσποιούμενοι ιδεολογική ουδετερότητα και επιστημονική αντικειμενικότητα — *σαν να υπήρχε* μια επιστήμη της ιδεολογίας, στην οποία θα εδραιώνονταν οι κριτικές μας δυνάμεις. Αυτό που χρειάζεται είναι η σύνθεση των δύο υποδειγμάτων, η οποία θα επέτρεπε την κριτική τοποθέτηση απέναντι στα ιδεολογικά

φαινόμενα χωρίς ν' αποκλείει τη δυνατότητα αναλυτικότερης και επαγωγικότερης περιγραφής τους. Ισχυρίζομαι ότι, στην κατεύθυνση αυτή, είναι απαραίτητο να διαμορφωθεί μια *εννοιολογική και διευκρινιστική προσέγγιση* στα ιδεολογικά φαινόμενα, σαν αυτή που έχει ήδη επιχειρηθεί στο χώρο των πολιτικών επιστημών.¹ Μια τέτοια προσέγγιση μόνο όφελος θα μπορούσε να αντλήσει από τις νεότερες εξελίξεις στη γλωσσολογία — ιδιαίτερα από τους κλάδους της σημασιολογίας και της πραγματολογίας. Η εννοιολογική-διευκρινιστική προσέγγιση επιτρέπει ν' αξιοποιήσουμε στοιχεία και του περιγραφικού-επιστημονικού και του κριτικού-αποδομητικού υποδείγματος, αποφεύγοντας τα διαπιστωμένα αδιέξοδά τους.

Η μελέτη αυτών των δύο «στιγμών» της ιδεολογίας αποκαλύπτει επίσης τον τρόπο με τον οποίο οι εισηγητές των δύο υποδειγμάτων αντιλαμβάνονταν τη *σχέση της γλώσσας με την ιδεολογία*. Και στα δύο υποδείγματα διαπιστώνουμε μερική ή και συνολική ταύτιση της γλώσσας με τις ιδέες (τις έννοιες, την αντίληψη, τη σκέψη). Η ταύτιση αυτή, η οποία, ανάλογα με το ενδιαφέρον του καθενός, ονομάζεται είτε *γλωσσικός* είτε *εννοιολογικός σχετικισμός*, υποστηρίζω ότι μπορεί ν' αποδοθεί στην αδυναμία και των δύο θεωρητικών υποδειγμάτων να διακρίνουν ανάμεσα σε σημείωση πρώτου και σημείωση δεύτερου βαθμού, αφενός, και σε γλώσσα και μεταγλώσσα, αφετέρου· οφείλεται δηλαδή στην εγγενή αδυναμία τους να ενεργοποιήσουν αρχές σαν του Μπαρτ και του Σίλβερστιν. Η απουσία της διπλής αυτής διάκρισης εκδηλώνεται μ' ένα παράδοξο σύμπτωμα: ο γλωσσικός ή εννοιολογικός σχετικισμός χρησιμοποιείται ως εργαλείο για την άσκηση κριτικής στην ιδεολογία, ενώ, όπως τεκμηριώνεται στο τρίτο κεφάλαιο, ο γλωσσικός σχετικισμός είναι στην πραγματικότητα ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία της ιδεολογίας. Ιδιαίτερα στο πεδίο των γλωσσικών ιδεολογιών, ο σχετικισμός μοιάζει με μηχανή η οποία, γεννώντας ιδεολογίες, καταφέρνει ταυτόχρονα να μην μπορούν οι ιδεολογίες αυτές εύκολα να διακριθούν από την περιγραφή ή από την κριτική στην οποία υποβάλλονται. Ο σχετικισμός είναι μεταγλωσσική αρχή, όχι γλωσσική. Οι ιδεολογίες που γεννάει είναι *γλωσσικές* ιδεολογίες.

Τα τρία κεφάλαια του βιβλίου είναι λοιπόν τα τρία βήματα ενός επιχειρήματος. Το πρώτο ορίζει το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται η μελέτη. Το δεύτερο ορίζει το ευρύτερο πεδίο διερεύνησης που ανοίγεται με την αρχή του Μπαρτ. Και το τρίτο περιορίζει το πεδίο αυτό με την πολύ ειδικότερη αρχή του Σίλβερστιν, περιορίζει δηλαδή την αρχή του Μπαρτ στο πεδίο των γλωσσικών ιδεολογιών. Στόχος του επιχειρήματος είναι ο ακριβέστερος δυνατός εννοιολογικός ορισμός των γλωσσικών ιδεολογιών, που θα επέτρεπε την καλύτερη και επαγωγικότερη ταξινόμησή τους.

Τέλος, στο Παράρτημα παρουσιάζονται οι δίδυμες έννοιες της *υπονόησης* και της *προϋπόθεσης*, έννοιες αλληλένδετες και εντελώς απαραίτητες για την κατανόηση της

¹ Βλ. Michael Freedon, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford: Clarendon Press, 1996· βλ. του ίδιου *Ideology: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2003.

σημείωσης σε δεύτερο βαθμό καθώς και των μεταγλωσσικών τρόπων χειρισμού της γλώσσας.

*

Το όλο εγχείρημα του βιβλίου απολήγει στον ορισμό και στην απλή —απλουστευτική, μάλιστα— κατανόηση των *γλωσσικών* ιδεολογιών. Αλλά η μελέτη μου δεν απευθύνεται μόνο σε γλωσσολόγους. Δεν προϋποθέτει ιδιαίτερες γνώσεις γλωσσολογίας, παρόλο που θα ήταν χρήσιμη κάποια εξοικείωση του αναγνώστη με τα πεδία της σημασιολογίας και της πραγματολογίας. Από τους διάφορους κλάδους της γλωσσολογίας, από τη γενική θεωρία, την κοινωνιογλωσσολογία, την εθνογραφία και την ανθρωπολογία της γλώσσας, δανείζομαι όσα στοιχεία θεωρώ απαραίτητα για τη συγκρότηση ενός επιχειρήματος το οποίο ανήκει πρωτίστως στο πεδίο της *φιλοσοφίας της γλώσσας*. Σ' αυτό το πεδίο, πράγματι, αναδείχτηκαν και συνεχίζουν να συζητούνται τα σημασιολογικά-πραγματολογικά ζητήματα που σχετίζονται με τη σημείωση δεύτερου βαθμού: *υπονοήματα, προϋποθέσεις, επιτέλεση*. Δεν θα σχολιάσω εδώ την κοινή αντίληψη —που έχει προσλάβει διαστάσεις επιστημολογικής προκατάληψης— ορισμένων φιλοσόφων της γλώσσας που θεωρούν πως το γνωστικό τους πεδίο πρέπει να μείνει παρθένο από τους δαίμονες της εμπειρίας και της κοινωνίας. Η εικόνα ενός φιλοσόφου που πραγματεύεται ένα κοινωνικό γεγονός, τη γλώσσα, *in abstracto*, παραγνωρίζοντας προγραμματικά τα εμπειρικά, κοινωνικά δεδομένα ως μη «φιλοσοφικά», δεν ανταποκρίνεται στη δική μου αντίληψη για τη φιλοσοφία της γλώσσας: όπως δεν ανταποκρίνεται στην αντίληψή μου για την κατεύθυνση που θα έπρεπε ν' ακολουθήσει η θεωρία της ιδεολογίας η εικόνα του θεωρητικού που μαγνητίζεται από την «ουσία», τους ασυνείδητους «ψυχολογικούς», «λεκτικούς» ή «δια-λογικούς μηχανισμούς» της ιδεολογίας, ξεχνώντας ηθελημένα την κοινωνική προέλευση και χρήση των ιδεολογιών.

*

Τον όρο «ιδεολογία» θα χρειαστεί να τον διευκρινίσω, ξανά και ξανά, σε πολλά σημεία αυτής της μελέτης. Είναι απαραίτητο επίσης να διευκρινίσω τον τρόπο με τον οποίο άλλοι έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο, και μάλιστα πολύ πριν αρχίσει να γίνεται λόγος για γλωσσικές ιδεολογίες. Ο όρος χρησιμοποιείται διαφορετικά από συγγραφέα σε συγγραφέα. Θεωρώ ασέβεια προς τον αναγνώστη να μη γίνεται η διπλή αυτή διευκρίνιση απ' όλους όσοι όψιμα ασχολούνται με τις εκδηλώσεις της γλωσσικής ιδεολογίας. *Αμαθέστερον ειπέ, αλλά σαφέστερον*.

Όμως δεν κρίνω σκόπιμο να εγκαταλείψω τον όρο «ιδεολογία», όπως πολλοί θεωρητικοί το έπραξαν στο παρελθόν. Η *ιδεολογία* είναι από κείνες τις έννοιες που τις γνωρίζουμε χωρίς να μπορούμε να τις ορίσουμε. Είναι οικεία, κι ας παραμένει απροσδιόριστη. Όσο η έννοια

εισχωρεί σε περισσότερα πράγματα, όσο πιο αόρατη γίνεται, τόσο ενισχύεται η αύρα της και ζωντανεύει η επαφή μας με ό,τι μας γνωρίζει. Αντίθετα με τις ασαφείς έννοιες, που χαρακτηρίζονται ακριβώς από τη δυσκολία να επεκτείνουν τη σημασία τους, η *ιδεολογία* δείχνει λίγο παρακάτω, κάτι περισσότερο, δημιουργώντας συνεχώς καινούριες συνάψεις. Κάθε ιδεολογία αποκαλύπτει μίαν άλλη, αλλά όλες βρίσκονται στην ίδια εκκρεμότητα ως προς τον ορισμό τους. Ο όρος «ιδεολογία» είναι ακόμη χρήσιμος. Η «ανακάλυψη» και η συστηματικότερη μελέτη των *γλωσσικών ιδεολογιών*, το επιβεβαιώνει.

Για τον ορισμό των ιδεολογιών εν γένει προτείνεται στο δεύτερο κεφάλαιο ένας αναγνωριστικός εννοιολογικός δεκάλογος, όχι χωρίς κάποια διδακτική αξία. Σκοπός του πάντως δεν είναι η ανασκόπηση αλλά, πάλι, η σύνθεση της βιβλιογραφίας γύρω από το περιγραφικό-επιστημονικό και το κριτικό-αποδομητικό υπόδειγμα. Την πρώτη θέση σ' αυτόν τον εννοιολογικό δεκάλογο κατέχει η αρχή του Μπαρτ. Οι υπόλοιπες προτάσεις είναι είτε πορίσματα της αρχής του Μπαρτ είτε ειδικοί περιορισμοί στην πολύ γενική αυτή αρχή και, με τη μία ή την άλλη εκδοχή, εμφανίζονται είτε στο κριτικό είτε στο περιγραφικό υπόδειγμα είτε και στα δύο. Ο εννοιολογικός δεκάλογος έχει λοιπόν ειδική αξία, έστω ως απλουστευτική προσπάθεια σύνθεσης των δύο υποδειγμάτων που έχουν κατευθύνει και εξακολουθούν να επηρεάζουν τη μελέτη των ιδεολογιών. Η μελέτη αυτή ίσως έτσι συμβάλει, πλαγίως, στη διαμόρφωση της περιπτώσιολογίας των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, των οποίων τους όρους δανείζεται.

*

Ο τίτλος του βιβλίου μοιάζει εντελώς προφανής, αλλά χρειάζεται διευκρινίσεις οι οποίες μπορεί να φανούν σχολαστικές. Ο τίτλος δεν πρωτοτυπεί. *Γλώσσα και ιδεολογία*, *Ιδεολογία της γλώσσας* ή *Γλωσσική ιδεολογία*, *Ιδεολογίες της γλώσσας* ή *Γλωσσικές ιδεολογίες* και, σπανιότερα, *Ιδεολογία και γλώσσα*, είναι ήδη οι πιο συνηθισμένοι τίτλοι μερικών από τα πιο αξιόλογα βιβλία και άρθρα γύρω από τη γλώσσα και την ιδεολογία.

Η διαφορά ανάμεσα σε σύζευξη (ή παράθεση) και προσδιορισμό, αφενός, ανάμεσα σε ενικό και πληθυντικό, αφετέρου, ρυθμίζει τη γραμματική των τίτλων αυτών.²

² Ενδεικτικά, για το πρώτο είδος τίτλου, βλ.: O. Reboul, *Langage et idéologie*, Paris: Presses Universitaires de France, 1980· M. Pêcheux, *Language, Semantics and Ideology: Stating the Obvious*, μτφ. H. Nagpal, London & Basingstoke: Macmillan, 1982 (1^η έκδ. στα γαλλικά 1975)· Α. Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και ιδεολογία: Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα: Οδυσσεύς, 1987· R. Dirven, B. Hawkins, E. Sandikcioglu, επιμ. *Language and Ideology*, τ. I: *Theoretical Cognitive Approaches*, τ. II: *Descriptive Cognitive Approaches*, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 2001. Για το δεύτερο είδος τίτλου: K. A. Woolard & B. B. Schieffelin, "Language Ideology", *Annual Review of Anthropology* 23 (1994): 55-82. Για το τρίτο είδος: J. E. Joseph & T. J. Taylor, επιμ., *Ideologies of Language*, London & New York: Routledge, 1990· B. B. Schieffelin, K. A. Woolard & P. V. Kroskrity, επιμ., *Language Ideologies: Practice and Theory*, New York / Oxford: Oxford University Press, 1998· J. Blommaert, επιμ., *Language Ideological Debates*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 1999. Βλ. Woolard & Schieffelin, ό.π., σ. 55: «Οι όροι *ιδεολογία* και *γλώσσα* συχνά εμφανίζονται μαζί στη σύγχρονη ανθρωπολογία, στην κοινωνιογλωσσολογία και στις σπουδές πολιτισμού, καμιά φορά ενωμένες με το *και*, άλλοτε με το *σε* [in], άλλοτε μ' ένα κόμμα σε μια τριάδα

Η σύζευξη —πιο συνηθισμένη— μοιάζει να περιγράφει την *τομή* δύο γνωστικών πεδίων. Αλλά στην πραγματικότητα με τη σύζευξη (ή την παράθεση) περιγράφεται συνήθως η *ένωσή* τους: λ.χ., της γλώσσας και (= *ή/και*) της πολιτικής, της γλωσσικής ιδεολογίας και των πολιτικών ιδεολογιών, της γλωσσολογίας και της πολιτικής θεωρίας. Προκύπτουν έτσι θέματα που δεν ανήκουν όλα στη φιλοσοφία της γλώσσας, στη γλωσσολογία ή στους βοηθητικούς της κλάδους (σημασιολογία, πραγματολογία, ανθρωπολογία της γλώσσας, κοινωνιογλωσσολογία, ιστορική γλωσσολογία).

Στη φιλολογία τη σχετική με την ιδεολογία και τη γλώσσα δεν γίνεται, δυστυχώς, η διάκριση ανάμεσα σε τρία είδη θεμάτων: α) θέματα *ιδεολογίας της γλώσσας*, β) θέματα *γλώσσας της ιδεολογίας* και γ) θέματα *ιδεολογίας στη γλώσσα*. Η διάκριση αυτή είναι εντελώς απαραίτητη αν θέλουμε να ορίσουμε ένα γνωστικό πεδίο με κάποια αυτοτέλεια και θεματική συνάφεια ώστε να ελπίζουμε στην επινόηση μεθοδολογίας για τη συστηματικότερη μελέτη του.

Ορισμένα παραδείγματα *ιδεολογίας της γλώσσας* θα ήταν τα ακόλουθα: «οι γλωσσικές πολιτικές» (λ.χ. η πολιτική για την εκμάθηση ξένων γλωσσών), «η πολιτική *μέσα από* τη γλώσσα» ή «η γλώσσα *διά* της πολιτικής» (π.χ. γλωσσικό ζήτημα), «η ιδεολογία της τυποποίησης» (π.χ. δημοτικισμός, αρχαϊσμός), «η *περί* σωστού-λάθους αντίληψη» (λ.χ. διορθωτικές πρακτικές), «στάσεις *απέναντι* στη γλώσσα και στις γλωσσικές ποικιλίες» (λ.χ. υποτίμηση των διαλέκτων και των ιδιωμάτων), «ιδεολογίες *για* τους τρόπους του εκφράζεσθαι» (λ.χ. πολιτική ορθότητας), «η ιδεολογία της γλωσσικής επαφής» (λ.χ. δανεισμός, καθαρισμός) κλπ. Αυτά και παρόμοια θέματα συγκροτούν την ιδεολογία ή τις ιδεολογίες μιας κοινότητας *για* τη γλώσσα ή *για* τις γλώσσες της.

Ακολουθώς, με τον όρο «*γλωσσική ιδεολογία*» (ή «ιδεολογία της γλώσσας») θα εννοώ κυρίως την ιδεολογία που περιβάλλει συγκεκριμένες *γλωσσικές εκδηλώσεις*, δραστηριότητες ή ζητήματα, όπως γίνονται αντιληπτά από συλλογικές *γλωσσικές συμπεριφορές*, αλλά κυρίως από τον ίδιο το λόγο *για* τη γλώσσα. Το δυσκολότερο σ' αυτό το πεδίο είναι να οριστούν τα ζητήματα στα οποία *δείχνουν* οι γλωσσικές ιδεολογίες. Η αναγνώριση αυτών των ζητημάτων δεν μπορεί να γίνει *παρά μέσω* των γλωσσικών ιδεολογιών και, ενίοτε, με μόνους τους όρους που αυτές επιβάλλουν.

ονομάτων». Συνηθισμένα ονόματα σε τέτοιες τριάδες, εκτός από τα «γλώσσα» και «ιδεολογία» είναι: «πολιτική», «πολιτισμός», «κοινωνία», «κοινότητα», «εθνότητα», «ταυτότητα» κ.ά.: βλ., π.χ., P. V. Kroskrity, επιμ., *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press. Σε άλλους τίτλους, η ιδεολογία συνταιριάζεται με τα θέματα που είναι απαραίτητα για την ανάλυσή της: βλ. Α. Τσιτσιπής, *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της γλώσσας: Γλώσσα, ιδεολογία, διαλογικότητα και επιτέλεση*, Αθήνα: Gutenberg, 1995. Όπου αντί για τον όρο «ιδεολογία» χρησιμοποιείται ο όρος «στάση» (attitude), οι συνδυασμοί είναι παρόμοιοι: C. Baker, *Attitudes and Language*, Clevedon: Multilingual Matters: P. Garrett, N. Coupland & A. Williams, *Investigating Language Attitudes*, Cardiff: University of Wales Press, 2003.

Σε αντιπαραβολή με τα παραπάνω, ορισμένα παραδείγματα *γλώσσας της ιδεολογίας* θα ήταν τα ακόλουθα: «η γλώσσα της πολιτικής» (π.χ. «η “ξύλινη γλώσσα” των πολιτικών»), «η γλώσσα μιας πολιτικής ιδεολογίας» (π.χ. του φασισμού), «η ιδεολογία μιας “πολιτικής γλώσσας”» (ενός πολιτικού «κώδικα», π.χ. της γραφειοκρατίας), «η γλώσσα της ιδεολογίας εν γένει» (π.χ. «η ιδεολογία ως discourse», «η ιδεολογία ως αφήγηση»), «η ιδεολογία της ή μιας εθνότητας» (φυλετικές συμβάσεις, εθνικισμός, διαπολιτισμικότητα) κλπ. Η χρήση του όρου *ιδεολογία* ως προσδιοριστικού δεν ανήκει κανονικά στο πεδίο που θέλω να ορίσω και δε θ’ ασχοληθώ εδώ με την «*ιδεολογική γλώσσα*» ή με τη «*γλώσσα της ιδεολογίας*», ει μη μόνο στο βαθμό που η «*γλώσσα*» αυτή υπακούει σε μηχανισμούς παρόμοιους με της *γλωσσικής ιδεολογίας* (αρχή του Μπαρτ). Έτσι, ούτε η *γλώσσα της πολιτικής* ούτε η *ιδεολογία της (μιας) πολιτικής γλώσσας* εμπίπτουν στο πεδίο των ενδιαφερόντων μου. Και τα δύο είναι αντικείμενα πολύ ενδιαφέροντα, που τα χειρίζεται όμως καλύτερα η πολιτική επιστήμη, συνεπικουρούμενη, έστω, από γλωσσολόγους, υφολόγους, επικοινωνιολόγους κλπ.

Τέλος, υπάρχει μια μεγάλη κατηγορία ζητημάτων ιδεολογίας *στη γλώσσα*. Τέτοια ζητήματα είναι: «ο κοινωνικός συμβολισμός ορισμένων γλωσσικών μεταβλητών» (λ.χ. του (r) στη Νέα Υόρκη),³ «η εκφραστική νοοτροπία μιας ομάδας» (λ.χ. των νέων, των ράπερ), «ο αξιακός συμβολισμός της εξουσίας ή του κύρους» (όπως επιτυγχάνεται, λ.χ., στις προσφωνήσεις ή με την ευγένεια), «ο σεξισμός στη γλώσσα» κλπ. Στο πεδίο της ιδεολογίας *στη γλώσσα* εξετάζονται γλωσσικές μεταβλητές σε συνάρτηση με ανεξάρτητες κοινωνικές, ηλικιακές, πολιτισμικές μεταβλητές. Στο μέτρο που οι ανεξάρτητες αυτές μεταβλητές συνδέονται με κοινωνικές αξιολογήσεις της γλώσσας, το πεδίο της ιδεολογίας *στη γλώσσα* συμπίπτει με το πεδίο της κλασικής (λαμπόβειας) κοινωνιογλωσσολογίας.

Γύρω από τα περισσότερα ζητήματα ιδεολογίας *στη γλώσσα* επικρατεί μεγάλη σύγχυση.⁴ Θεωρείται ότι αυτά κατεξοχήν είναι τα ζητήματα της γλωσσικής ιδεολογίας. Κατά την άποψή μου, αυτά κατεξοχήν δεν είναι. Οι γλωσσικές ιδεολογίες αφορούν *γλωσσικά* ζητήματα· οι «ιδεολογίες *στη γλώσσα*» αφορούν *μη γλωσσικά* ζητήματα. Οι ιδεολογίες *στη γλώσσα* είναι

³ Βλ. W. Labov, “The Social Stratification of (r) in New York Department Stores”, στο *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, σσ. 43-69 (αναδημοσιευμένο σε πολλά ανθολόγια κειμένων κοινωνιογλωσσολογίας)· και παρακάτω, κεφ. 3, σσ. ...-....

⁴ Η σύγχυση αυτή επιτείνεται μάλλον παρά διαλύεται με την αμήχανη διάκριση του Michael Silverstein μεταξύ «πολιτισμού στη γλώσσα» και «γλώσσας στον πολιτισμό»· βλ. M. Silverstein, “‘Cultural’ Concepts and the Language-Culture Nexus”, *Current Anthropology* 45.5 (2004), σσ. 621-645. Κατά τη γνώμη μου, εκτός εάν ο «πολιτισμός στη γλώσσα» είναι ήδη μέρος της «γλώσσας στον πολιτισμό» (όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις γλωσσικών τελετουργιών), οι δείκτες του «πολιτισμού στη γλώσσα» απλώς δείχνουν σε όλα όσα προϋποτίθενται κατά τη γλωσσική επικοινωνία. Ενδιαφέρουσα είναι η διάκριση του Γιάννη Φραγκιαδάκη, «Προσέγγιση και ταξινόμηση των γλωσσικών στάσεων», *Πρακτικά της 2^{ης} Συνάντησης Εργασίας Μεταπτυχιακών Φοιτητών, Τμήμα Φιλολογίας – Πανεπιστήμιο Αθηνών, 14-16 Μαρτίου 2003*, Αθήνα, 2005, σ. 156 σημ. 2, μεταξύ «γλωσσικής στάσης» και «στάσης απέναντι στη γλώσσα». Ο Φραγκιαδάκης χρησιμοποιεί τον πρώτο όρο για «κοινωνικές πρακτικές που εκφράζονται μέσω της γλώσσας» και τον δεύτερο για «τις άμεσες, τις ρητές μεταγλωσσικές αξιολογήσεις και πρακτικές για την αξία και τη λειτουργία μιας γλώσσας»· οι πρώτες εκφράζονται «διά της γλώσσας», οι δεύτερες με «λόγο για τη γλώσσα». Συνεπώς, οι «γλωσσικές στάσεις» του Φραγκιαδάκη είναι *μη γλωσσικές* ενώ οι «στάσεις απέναντι στη γλώσσα» δεν είναι απαραίτητως ούτε άμεσες ούτε ρητές.

ιδεολογίες για το έθνος, τη φυλή, την κοινωνική τάξη, το φύλο, την ηλικία κλπ. Είναι ιδεολογίες που αφήνουν γλωσσικά ίχνη. Αλλά δεν είναι γλωσσικές ιδεολογίες. Οι γλωσσικοί δείκτες αυτών των μη γλωσσικών ιδεολογιών είναι μικροσκοπικό κομμάτι της συνολικότερης συμπεριφοράς τους. Στα μάτια μου δεν φαντάζει ανακάλυψη ότι μια σεξιστική προσφώνηση στην ελληνική αντιστοιχεί σε μια «σεξιστική ιδεολογία της ελληνικής» ή, ακόμη, σε «μια ελληνική σεξιστική ιδεολογία» — αυτό όλο είναι απλώς μια γραμματική σύγχυση. Υπάρχει πράγματι σεξιστική ιδεολογία η οποία εκφράζεται σε (με) σεξιστική γλώσσα, και δεν υπάρχει σεξιστική γλώσσα χωρίς σεξιστική ιδεολογία. Στο δεύτερο κεφάλαιο δείχνω ότι η συνηθισμένη αυτή γραμματική σύγχυση (ένα λάθος του φιλοσοφικού και επιστημονικού λόγου, περισσότερο) προκύπτει από τη σύγχυση των σημειωτικών συστημάτων πρώτου βαθμού με τα σημειωτικά συστήματα δεύτερου βαθμού· στο τρίτο κεφάλαιο καθίσταται σαφές, επιπλέον, ότι η σύγχυση μιας ιδεολογίας με τη γλώσσα είναι αποτέλεσμα της σύγχυσης μιας γλώσσας με τη μεταγλώσσα της. Η εννοιολογική-διευκρινιστική προσέγγιση έχει αρχίσει ν' αποδίδει.⁵

Γλωσσική ιδεολογία ή ιδεολογία της γλώσσας; Στη συνήθη τιτλοφορία η «γλώσσα» λειτουργεί προσδιοριστικά με δύο τρόπους, επιθετικά και σε γενική. Η αγγλική, στο σημείο αυτό, είναι διευθετητικότερη, ακριβώς επειδή τη διάκριση την κάνει με συντακτικά αντί για μορφολογικά μέσα: language ideology και ideology of language. Με τον πρώτο όρο μπορεί να υπονοείται ότι μια ιδεολογία ενέχεται στη γλώσσα, ότι υπάρχει εντός της, ότι είναι εν-γραμμένη στη γλώσσα. Σε αντίθεση πάντως μ' ένα σημαντικό ρεύμα που ενώνει την ανθρωπολογία της γλώσσας με την κοινωνιογλωσσολογία, την «κριτική ανάλυση του λόγου» (N. Fairclough κ.ά.) και «τη δια-λογική ανάλυση της ιδεολογίας» (T. A. van Dijk κ.ά.), εγώ δεν θεωρώ δεδομένο ότι οι γλωσσικές ιδεολογίες (ideologies of language) *ενοικούν* στη γλώσσα, ότι δηλαδή οι γλωσσικές ιδεολογίες είναι language ideologies, με την πιο στενή έννοια του όρου, σύμφωνα με την οποία η ίδια η γλώσσα λειτουργεί ως φορέας ιδεολογίας ή ως ιδεολογία, όπως φαίνεται να συμβαίνει, π.χ., στην περίπτωση του γλωσσικού σεξισμού.⁶ Με άλλα λόγια, δεν αποδέχομαι αυτή την εκδοχή του γλωσσικού σχετικισμού. Τα ζητήματα ιδεολογίας στη γλώσσα δεν είναι ζητήματα γλωσσικής ιδεολογίας. Αυτοί που σπουδάζουν την ιδεολογία μέσα από τα πολλά σημάδια που αφήνει στη γλώσσα είναι σαν να κρατούν ένα

⁵ «Αλλά προσέξτε: η διευκρινιστική προσέγγιση είναι μια δημιουργική πράξη όσο και ανακάλυψη ή περιγραφή. Είναι το να κάνεις σαφείς διακρίσεις εξίσου με το να κάνεις προϋπάρχουσες διακρίσεις σαφείς» (J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, 2^η έκδ., επιμ. J. O. Urmson & M. Sbisà, Oxford: Oxford University Press, 1975 [1^η έκδ. 1962], σ. 72).

⁶ Στις νεότερες μελέτες για τη γλώσσα και την ιδεολογία, τα πρωτεία αυτής της (παλαιάς, νομίζω) σύγχυσης, διεκδικεί το βιβλίο των R. Hodge & G. Kress, *Language as Ideology*, 2^η έκδ., London & New York: Routledge, 1993, (1^η έκδ. 1979)· βλ. ειδικά τον Πρόλογο στη β' έκδοση· αλλά πβ. D. Lee, *Competing Discourses: Perspective and Ideology in Language*, London: Longman, 1992, και P. Simpson, *Language, Ideology, and Point of View*, London: Routledge, 1993, για μερικούς ακόμη ερευνητές που επεξεργάζονται την ίδια πλάνη.

τηλεσκόπιο ανάποδα: από εκεί που κοιτάζουν, όλα φαίνονται μικροσκοπικά και μακρινά. Δεν μπορεί κανείς να ανασυγκροτήσει την ιδεολογία του σεξισμού από τα σημάδια που αφήνει στη γλώσσα (από τον «σεξισμό στη γλώσσα»). Το αντίθετο: για να προσέξει κανείς τα πολλά αυτά σημάδια είναι απαραίτητο να γνωρίζει την ιδεολογία του σεξισμού.⁷ Η μόνη οδός λοιπόν, και αυτήν ακολουθεί η παρούσα μελέτη, είναι από την ιδεολογία στη γλώσσα.⁸

Οι γλωσσικές ιδεολογίες, όπως θα τις εννοώ εδώ, συγκροτούν, δυνάμει, μία ή πολλές μεταγλώσσες για τη γλώσσα (αρχή του Σίλβερστιν), ενώ το πεδίο που διερευνά τις γλωσσικές ιδεολογίες χειρίζεται το ίδιο μια μεταγλώσσα για τις μεταγλώσσες αυτές. Αλλά τις μεταγλώσσες που έχουμε ως αντικείμενο των ερευνών μας δεν πρέπει να τις ταυτίζουμε απαραίτητως με μια γλώσσα της γλώσσας, μια γλώσσα που υπάρχει μέσα στη γλώσσα και γεννάει ιδεολογίες με κάποιον «αυτοαναφορικό» τρόπο, ώστε οι γλώσσες να καταλήγουν όλες να μιλάνε ιδεολογία (συμπεριλαμβανομένης αυτής που μιλάει για τις γλωσσικές ιδεολογίες). Θα παραγνωρίζαμε μερικές από τις διαυγέστερες σελίδες της φιλοσοφικής λογικής και της φιλοσοφίας της γλώσσας αν στην προσπάθειά μας να ορίσουμε το πεδίο της γλωσσικής ιδεολογίας δεν κάναμε καν τη διάκριση ανάμεσα στη μετα-γλώσσα που αναφέρεται στις γλωσσικές ιδεολογίες, τη μετα-γλώσσα ή τις μετα-γλώσσες που είναι οι γλωσσικές ιδεολογίες (το *ίδιον* αντικείμενο του γνωστικού μας πεδίου), και τη γλώσσα, το αντικείμενο του αντικειμένου μας, στο οποίο οι γλωσσικές ιδεολογίες αναφέρονται — όσο αποκαλυπτική και να φαντάζει εντέλει η ανακάλυψη ότι κάποιες μεταγλώσσες (ή η μεταγλώσσα) λειτουργούν ως γλώσσες (ή ως γλώσσα), δηλ. ως κώδικες, ως παραγωγικοί μηχανισμοί, ως μήτρες, ως ιδεολογία που γεννάει ιδεολογίες.

Γλωσσική ιδεολογία ή *γλωσσικές ιδεολογίες*; είναι το τελευταίο δίλημμα. Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να μας βοηθήσουν στο σημείο αυτό. Πρώτον, ξέρουμε ότι συνήθως δεν υπάρχει μία ιδεολογία, αλλά τουλάχιστον δύο: στα κοινωνικά πεδία οι ιδεολογίες υπάρχουν για να και επειδή βρίσκονται σε διαμάχη. Αυτή η, ας την πούμε, κοινωνική εμπειρία, μας καθοδηγεί ήδη προς τον πληθυντικό. Δεύτερον, κάθε φιλοσοφική έρευνα που αγγίζει κοινωνικά ζητήματα δεν μπορεί παρά να διερευνά επαγωγικά τα θέματα που άπτονται του αντικειμένου της προτού καταπιαστεί με τους παραγωγικούς μηχανισμούς βάσει των οποίων «θεμελιώνεται» το μοντέλο για την κοινωνική γνώση το οποίο έχει εντωμεταξύ εξορύξει από

⁷ Σε αντίθεση με τον ίδιο το σεξισμό στη γλώσσα, οι ιδεολογίες για το σεξισμό στη γλώσσα (όπως εκφράζονται, λ.χ., στο πλαίσιο της λεγόμενης «φεμινιστικής γλωσσολογίας») είναι γλωσσικές ιδεολογίες, αφού τις επεξεργάζεται ή τις ενστερνίζεται ένα τμήμα της γλωσσικής κοινότητας (οι φεμινίστριες) για τη γλώσσα που χρησιμοποιούν οι σεξιστές (ένα άλλο τμήμα της γλωσσικής κοινότητας).

⁸ Όταν βέβαια η γλώσσα είναι το μοναδικό ή το σημαντικότερο τεκμήριο ενός πολιτισμού, όπως συμβαίνει με τις «νεκρές γλώσσες» (τους «νεκρούς πολιτισμούς», θα έπρεπε να λέμε), τότε η *σημαντικότερη* ή και η *μόνη* οδός για τον ερευνητή είναι από τη γλώσσα στην ιδεολογία. Για την ανασυγκρότηση των ινδοευρωπαϊκών θεσμών, λ.χ., δεν έχουμε τρόπους πολύ διαφορετικούς από αυτόν που ακολουθεί ο E. Benveniste στο *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, τ. 1: *Economie, parenté, société*, τ. 2: *Pouvoir, droit, religion*, Paris: Minuit, 1969.

«σκληρά δεδομένα». Θα ξεκινήσουμε λοιπόν και εμείς από επιμέρους γλωσσικές ιδεολογίες. Δεν πρόκειται πάντως να πάρω θέση στο μείζον ζήτημα αν υπάρχουν γενετικά σχήματα, παραγωγικές μήτρες των γλωσσικών ιδεολογιών, αρχές, από τις οποίες προέρχονται ή στις οποίες συμμορφώνονται όλες οι γλωσσικές ιδεολογίες ή οι περισσότερες από αυτές. Χρειάζεται να φτάσουμε πολύ πιο πέρα από την έκταση της σύντομης αυτής μελέτης για ν' αποδείξουμε αληθή ή εσφαλμένη μια τόσο φιλόδοξη θέση. Είναι πάντως θέση μου ότι οι γλωσσικές ιδεολογίες, ακόμη και οι αντίπαλες, συμμερίζονται παρόμοιες προϋποθέσεις,⁹ και τις κοινές αυτές προϋποθέσεις, όπου τις εντοπίζω, θα τις εκθέτω στον αναγνώστη. Ελπίζω έτσι η παρούσα μελέτη να συμβάλει σε μια προσπάθεια αυτογνωσίας. Στην επιστήμη της γλωσσολογίας ήταν πάντα καλοδεχούμενες τέτοιες προσπάθειες. Απώτερος στόχος μου είναι να βοηθήσω κατά το δυνατόν ν' απεμπλακούμε, επιτέλους, εμείς όλοι από συγκεκριμένες γλωσσικές ιδεολογίες, έχοντας διαπιστώσει ότι και αυτές, οι ιδεολογίες μας, είναι παράγωγα του ίδιου «μηχανισμού» που γεννά και τις αντίθετές τους. Η ανάδυση —η έκθεση— της γλωσσικής Ιδεολογίας πίσω και πέρα από τις ιδεολογίες ίσως βοηθήσει ν' απαλλαγούμε κάποιοι από τις εμμονές, τα στερεότυπα, τις αντιληπτικές συνήθειες, τις ψευδαισθήσεις και τις κακίες μας — δηλαδή, τις ιδεολογίες μας· ίσως επίσης βοηθήσει να υιοθετήσουμε έναν πιο ήπιο λόγο σε σχέση με ζητήματα που οι γλωσσικές ιδεολογίες συνήθως τα μεγαλοποιούν, κάνοντας έτσι ευχερέστερη την ενασχόλησή μας με ζητήματα σοβαρότερα. Καιρός ν' ασχοληθούμε με τίποτε σοβαρότερο από τη γλώσσα.

Στους περισσότερους τίτλους βιβλίων και άρθρων για τις γλωσσικές ιδεολογίες ο όρος «ιδεολογία» δεν προτάσσεται συνήθως του όρου «γλώσσα». Προτίμησα να προτάξω τον όρο «ιδεολογίες», στον πληθυντικό, όχι απλώς για να διαφοροποιηθώ αλλά για τους εξής λόγους: Πρώτον, διότι η εξήγηση των γλωσσικών ιδεολογιών που επιχειρώ εδώ γίνεται μέσω μιας εννοιολογικής περιγραφής του πολύ γενικότερου όρου «ιδεολογία». Περνάμε από την ιδεολογία στη γλώσσα, ενώ, όπως ισχυρίστηκα ήδη, είναι πολύ στενό το πέρασμα από τη γλώσσα στην ιδεολογία. Δεύτερον, διότι οι γλωσσικές (και κυρίως οι ιδεολογίες της τυποποίησης) είναι ιδεολογίες κατ' εξοχήν, δηλαδή εκδηλώνουν τα περισσότερα από τα εννοιολογικά σημάδια της ιδεολογίας που καταγράφονται στο δεύτερο κεφάλαιο. Τρίτον, διότι οι ιδεολογίες για τη γλώσσα, όπως και οι ιδεολογίες εν γένει, είναι πολλές και σε διαμάχη.

*

⁹ Τη θέση αυτή τη διατυπώνω σε δύο δοκιμές, στις οποίες μπορεί προσωρινά ν' ανατρέξει ο αναγνώστης: «Une philosophie pré-scientifique du langage», *Recherches en linguistique grecque : Actes de 5e Colloque International de Linguistique Grecque, Sorbonne* (13-15 septembre 2001), επιμ. Ch. Clairis. Paris : L'Harmattan, 2002, τ. 2, 107-110, και «Δύο αρχές της γλωσσικής ιδεολογίας», *Δευκαλίων* 20.1 (2002), 5-19.

Όπως θα δείξω, κυρίαρχο ζήτημα στο πεδίο των γλωσσικών ιδεολογιών είναι το ζήτημα της *τυποποίησης*. Η γλωσσική ιδεολογία είναι κυρίως ιδεολογία μιας *πρότυπης* ή *τυποποιημένης* (standard – standardized) γλώσσας: γλωσσική ιδεολογία είναι η ιδεολογία μιας γλωσσικής ποικιλίας, είτε αυτή είναι η «κοινή γλώσσα» είτε ένα περιθωριακό ιδίωμα, μόνο στο μέτρο που επιτελείται η αναγνώριση και μία άτυπη έστω (προτυπο-)ποίηση ή αξιολόγηση της ποικιλίας αυτής. Η ιδεολογία *για* τη γλώσσα αρχίζει με την προτυποποίηση μιας γλώσσας. Υπάρχουν γενικοί, σημειωτικοί λόγοι που εξηγούν γιατί οι γλωσσικές ιδεολογίες δείχνουν τέτοια εμμονή στην τυποποίηση. Ο προφανέστερος είναι ότι οι ιδεολογίες, ως μεταγλωσσικά συστήματα, συνδέονται με *πρότυπα*, δηλαδή με *αξίες για* τη γλώσσα. Όλοι οι άλλοι λόγοι είναι ενδεχομενικοί ή, όπως λέγεται, ιστορικοί, και πρέπει να εξετάζονται στην ώρα τους. Η μελέτη των γλωσσικών ιδεολογιών μόνο να ωφεληθεί μπορεί από το εξελιγμένο πεδίο μελέτης της γλωσσικής τυποποίησης. Αν η έρευνα των γλωσσικών ιδεολογιών είναι πεδίο υπό συγκρότηση, οι μελέτες για τη μια ή την άλλη τυποποίηση της μιας ή της άλλης γλώσσας και οι αναφορές στις ιδεολογίες αυτών των τυποποιήσεων αφθονούν, από πολλά χρόνια. Πρόκειται ίσως για το μόνο πεδίο στη γλωσσολογία όπου η εθνική βιβλιογραφία αναπτύσσεται εξίσου εντυπωσιακά με τη διεθνή, και μάλιστα χωρίς επαφή των πολλών και διαφορετικών εθνικών φιλολογιών. Η συσσωρευμένη βιβλιογραφία για τα θέματα της τυποποίησης αποκαλύπτει εκπληκτική ιδεολογική ομοιομορφία πίσω από πολύ διαφορετικά τυποποιητικά εγχειρήματα πολύ διαφορετικών γλωσσών και πολύ ανόμοιων εποχών. Η ενασχόληση λοιπόν με την τυποποίηση, το επίλεκτο θέμα της γλωσσικής ιδεολογίας, θα έχει, ελπίζω, την ίδια λυτρωτική επίδραση με την ανακάλυψη ότι κάθε άλλο παρά μοναδική είναι η γλωσσική ιδεολογία που *εμείς* πρεσβεύαμε γύρω από γλωσσικά ζητήματα «μοναδικά» και μακρόχρονα, αφού ζητήματα που τα θεωρούσαμε τόσο δικά μας όσο και τη γλώσσα μας είναι πολλών λαών και γλωσσών και είχαν την ίδια ή και μεγαλύτερη ένταση και διάρκεια — αν και όχι τις ίδιες λύσεις ούτε τις ίδιες αιτίες, ούτε βέβαια εμπλέκουν σε ίδιους ρόλους άλλους ανθρώπους.

Αυτή είναι μια θεωρητική μελέτη, αλλά δεν διαμορφώθηκε στο κενό. Διαμορφώθηκε στην προσπάθειά μου να κατανοήσω δύο σημαντικές στιγμές της *νεοελληνικής ιδεολογίας για τη γλώσσα*. Οι δύο αυτές στιγμές είναι: ο ύστερος δημοτικισμός, όπως αντιπροσωπεύεται κυρίως στο έργο του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, και —η αμέσως επόμενη στιγμή— η «γλωσσική μας μεταπολίτευση», όπως προσφυώς ονόμαζε ο Τριανταφυλλίδης ήδη το 1938 την περίοδο μετά την καθιέρωση της δημοτικής, περίοδο στην οποία ζούμε σήμερα. Για τις δύο αυτές συνεχόμενες στιγμές έχω γράψει αλλού και θα ξαναγράψω. Αρκετά από τα παραδείγματα στα επόμενα κεφάλαια τα αντλώ από τη δημοσιευμένη και αδημοσίευτη ιστοριογραφία τους. Εντυπωσιάζουν πράγματι οι διαφορές ανάμεσα στην αντίληψη για την κοινή γλώσσα όπως υπηρετείται από το πρότυπο του ύστερου δημοτικισμού και την αντίληψη για την κοινή γλώσσα όπως διαμορφώνεται μεταπολιτευτικά, μετά την καθιέρωση της δημοτικής, και

μάλιστα με τρόπο μαζικό, με την απρόσμενη εισροή στην κονίστρα της ιδεολογίας μεγάλου αριθμού «νέων διανοουμένων της γλώσσας», πολλοί από τους οποίους δηλώνουν «δημοτικιστές». Οι διαφορές στα πρότυπα είναι τόσο προφανείς που δεν μπορεί κανείς να μην αναρωτιέται: τι σχέση έχει η μία στιγμή με την άλλη; και πώς είναι δυνατόν αυτές οι τόσο ριζικές διαφορές στα γλωσσικά πρότυπα να έχουν αφήσει ανεπηρέαστη τη γλωσσική πρακτική, την ίδια τη γλώσσα; Η μελέτη αυτή παρέχει τη θεωρητική προεργασία για την απροκατάληπτη και συστηματικότερη ενασχόληση με ζητήματα γλωσσικής αλλαγής στα οποία εμπλέκονται αντικρουόμενα γλωσσικά πρότυπα και ιδεολογίες.

Πολλοί γλωσσολόγοι μιλούν για τη γλωσσική τυποποίηση σαν ν' αποτελεί ένα είδος συλλογικής ψευδαίσθησης, ένα σύμφυρμα από αδιαμόρφωτες «στάσεις», «μύθους» και «προκαταλήψεις» και είναι γεγονός επίσης ότι πολλοί γλωσσολόγοι μιλούν *μέσα από* τέτοιες ψευδαισθήσεις ή αναλαμβάνουν να τις εκλογικεύσουν, να τις τεκμηριώσουν και να τις ξαναθέσουν ενισχυμένες στην κυκλοφορία. Η τυποποίηση, κατά την άποψή μου, δεν είναι ούτε ψευδαίσθηση (ότι το πρότυπο μπορεί ν' αλλάξει τη γλώσσα) ούτε μια αδυναμία κατανόησης (ότι η γλώσσα αλλάζει σύμφωνα με «νόμους» διαφορετικούς απ' αυτούς που πρεσβεύουν οι αμαθείς υποστηρικτές του ενός ή του άλλου προτύπου, λ.χ. της καθαρεύουσας ή της δημοτικής). Η σημειωτική σχέση που συνδέει το πρότυπο προς τη γλώσσα δεν είναι απλώς αναφορική, όπως ορίζει η αρχή του Σίλβερστιν. Η μεταγλώσσα δεν αναφέρεται απλώς σε μια γλώσσα, μ' έναν τρόπο απλοϊκό ή εσφαλμένο. Η σχέση μεταγλώσσας – γλώσσας είναι, επιπλέον, *επιτελεστική*: το πρότυπο επιδρά στη γλώσσα και, υπό τις κατάλληλες συνθήκες, τη *διαμορφώνει*. Για τη γλωσσική αλλαγή, ουδόλως ενδιαφέρει η ψευδαίσθηση για τη γλώσσα που ενδεχομένως έχουν όλοι όσοι συμμορφώνονται προς ένα πρότυπο. Σημασία έχει μόνο αν συμμορφώνουν τη γλώσσα τους στο πρότυπο αυτό. Εάν ναι, η γλωσσική τους ιδεολογία έχει συμβάλει στη γλωσσική αλλαγή και η ψευδαίσθησή τους, όποια και να ήταν, έχει επαληθευτεί.

*

Η ελληνική βιβλιογραφία για τη γλώσσα και την ιδεολογία αριθμεί λίγους αλλά σημαντικούς τίτλους. Υπάρχουν πολλά βιβλία γλωσσικής ιδεολογίας, αλλά δύο μόλις βιβλία για τις γλωσσικές ιδεολογίες. Το πρώτο είναι το *Γλώσσα και ιδεολογία* της Άννας Φραγκουδάκη (Αθήνα: Οδυσσέας, 1987). Το δεύτερο, το βιβλίο του Λουκά Τσιτσιπιτή *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας: Γλώσσα, ιδεολογία, διαλογικότητα και επιτέλεση* (Αθήνα: Gutenberg, 1995).

Το *Γλώσσα και ιδεολογία* άξιζε να είχε δημοσιευτεί σε γλώσσα με ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Θα υπήρχε τότε, ήδη το 1987, ένα αναγνωρισμένο υπόδειγμα για τη μελέτη των γλωσσικών ιδεολογιών, και κεντρική θέση σ' αυτό θα καταλάμβανε η ελληνική περίπτωση,

όπως την περιγράφει η Φραγκουδάκη. Δυστυχώς, το βιβλίο εκδόθηκε στα ελληνικά και, παρά την εκδοτική του επιτυχία, δεν άσκησε την επίδραση που του άξιζε. Συμβαίνει συχνά στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο κάποιος να λανσάρει για δικές του, θέσεις που πρωτοδιατυπώθηκαν στο βιβλίο αυτό, ταυτοχρόνως αποσιωπώντας τη σημασία του.

Το δεύτερο βιβλίο, του Λουκά Τσιτσιπή, είναι εξαιρετικός οδηγός, κυρίως χάρη στον πλούτο του υλικού που προσφέρει. Τα δομικά υλικά είναι όλα εκεί: *γλώσσα, ιδεολογία, διαλογικότητα, επιτέλεση*· η μελέτη περίπτωσης (η ιδεολογία των Αρβανιτών για τη θνήσκουσα γλώσσα τους) παρουσιάζει τη γλωσσική ιδεολογία από σκοπιά που οι περισσότεροι τη λησμονούμε: του αδυνάτου. Η ποικιλία του υλικού όμως επικαλύπτει ενίοτε τους αρμούς που είναι αναγκαίοι για να φανεί η ενότητα του συνόλου.

Στα δύο αυτά βιβλία οφείλω περισσότερα απ' όσα επιμέρους θα μπορούσα ν' αναγνωρίσω. Τις υπόλοιπες πολλές οφειλές μου στη βιβλιογραφία τις υποσημειώνω καθώς προκύπτουν.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω [...]

Δεκέμβριος 2004
